

Organiseringen av det civila samhället

GÖRAN AHRNE

Sociologiska Institutionen, Stockholms Universitet

Temat för denna konferens: "Staten, marknaden och det civila samhället" är en idag ganska vanligt förekommande beskrivning av olika samhällsfärer. Syftet med mitt inlägg här är att granska dessa tre begrepp och försöka se vad de handlar om. Först vill jag dock framhålla att jag ser något grundläggande positivt i det här att tala om olika samhällsfärer med olika logik och olika typ av interaktion mellan människor. Det är i alla fall ett sätt att undvika den alltför vanliga fallgropen att se "samhället" som skapat utifrån en övergripande logik eller en sammanhållande kultur, t ex det kapitalistiska samhället, eller det socialistiska samhället eller informationssamhället.

Nej, det vi tenderar att kalla ett samhälle utgörs av ett flertal olika sociala processer som har olika utbredning, olika typer av maktresurser och som ger olika villkor för människors handlingar. Sammantaget, vid en tidpunkt och på en plats, utgör dessa processer snarare ett socialt landskap än ett speciellt samhälle eller något system (jfr Ahrne, 1990). Därför är ändå tanken om olika samhällsfärer intressant. Problemet med uppdelningen i stat, marknad och civilt samhälle är dock att denna tanke inte är konsekvent. Det rör sig om kategorier med alltför olika begreppslig status. Medan en stat är ett empiriskt gripbart fenomen är varken marknad eller civilt samhälle särskilt urskiljbara i en social verklighet.

Som en utgångspunkt vid granskningen av begreppen "stat", "marknad" och "civilt samhälle" kommer jag att se till möjligheten av att beskriva olika samhällsfärer (eller det sociala landskapet) i några mer empiriskt relevanta kategorier med ett substantiellt innehåll när det gäller människors handlingsmöjligheter och inriktningen av deras handlingar. Som sociala varelser är människor inte fria. Människor är kopplade till samhällets strukturer eller sfärer genom sin tillhörighet till organisationer av olika slag. Genom koordinering i organisationer förstärks individuella handlingar och bildar samhällsprocesser. I organisationer sker en förvandling av individuella handlingar till samhällsprocesser.

Det finns olika former av tillhörighet: medborgarskap, släktskap, äktenskap, medlemskap, ägande, anställning. Med tillhörigheten följer såväl rättigheter som skyldigheter och tillhörigheten är kopplad till en uppsättning kollektiva resurser. I förlängningen kan dessa kollektiva resurser också ge makt. Tillhörigheten är noga kontrollerad och den är exklusiv. Ingen människa kan själv besluta om sin tillhörighet. De allra flesta handlingar sker som handlingar på organisationers vägnar och följer givna ru-

tiner. Olika typer av organisationer ger olika förutsättningar för koordinering av mänskliga handlingar (jfr Ahme, 1994).

Stat

”Stat” är ett begrepp som i alla fall ganska bra täcker och syftar på ett empiriskt fenomen som det går att beskriva och avgränsa. När det gäller tillhörigheten är medborgarskap noga reglerat och kontrollerat. Medborgarskapet är kopplat till rättigheter och skyldigheter i förhållande till de kollektiva resurser som en viss stat kontrollerar och hanterar, dvs de materiella och ekonomiska tillgångar som är statlig eller kommunal egendom. Ursprunget till en statlig organisationsform kan till en stor del förstås i relation till uppbyggandet av militära kollektiva resurser (jfr Tilly, 1990). Stater har också en territoriell avgränsning, som i de flesta fall är mycket nog utstakad och bevakad.

Stater är tröga och orörliga genom att de inte kan välja sina medlemmar/medborgare och genom att de är förankrade till sitt territorium. En stat kan inte läggas ner. Den måste restaureras som ett gammalt slott som byggts på i olika lager, med olika murar och tinnar och torn i olika stilar från olika perioder. Stater är lappverk av olika typer av organisationsformer och syften.

Staten som en organisationsform har inte vuxit fram naturligt inom givna samhällen. Den har spridits genom erövring, kolonisering, krig, samt genom institutionella processer (se Meyer, 1987). Utan att förlora den grundläggande karaktären av territoriell enhet har statsformer förändrats i samspel med andra organisationer (företag, partier, kyrkor etc) i olika takt, beroende på spridningsförlopp och maktresurser. Utvecklingen av civila, politiska och sociala rättigheter har skett i interaktion med olika organiserade ”särintressen”.

Välfärdsstaten är inte en särskild typ av stat utan en större eller mindre del av vissa staters verksamhet. Solidariteten som tillskrivs välfärdsstaten är starkt begränsad. Den gäller i första hand medborgarna i den egna staten och vissa andra som beviljats uppehållstillstånd och detta är ytterst noga kontrollerat.

Tillhörighet till en stat är medfödd. Samhällsvetenskapen har ju hävdad att medfödd (*ascribed*) status skulle minska med ”modernisering”. Men det är nog snarare så att betydelsen av den tillskrivna tillhörigheten har ökat under senare år. Vilket medborgarskap en människa fötts till är oerhört avgörande för livschanser och levnadsvillkor.

Marknad

Även om det finns många konstiga föreställningar om staten, vet vi ungefär vad det är fråga om; vi vet vad vi talar om, även om olika ideologier betonar olika drag och egenskaper hos stater. Marknad är ett begrepp av en annorlunda karaktär, mer svårgripbart. Marknad associeras med mångfald, rörlighet. Marknad associeras också ibland med ekonomi. Men det är fråga om helt olika fenomen. Begreppet "ekonomi" är något som försöker fånga karaktären i en aktivitet, precis som begreppet "politik", eller för den delen "arbete". I och för sig tror jag inte det går att säga precis vad ekonomi är (försörjning, produktion, kanske). Men även om man inte vet riktigt vad det är, är det väl ganska klart att det finns ekonomi utan marknad och även marknad utan ekonomi.

Begreppet "marknad" är inte precis avgränsat. Som jag ser det är termen "marknad" något som försöker beskriva en form av interaktion. Marknaden betecknar egenskaper i ett mellanrum. Det som det verkligen handlar om är således de som interagerar, dvs kanske i första hand företag, många eller få, stora eller små, som köper och säljer av varandra (se White, 1981). Men det är inte bara företag som finns på marknaden. Där finns också stater. En stat kan vara en mycket viktig kund, för vapentillverkare t ex. Och om man ser på arbetsmarknaden är ju staten en oerhört viktig "aktör". Stat och marknad utesluter inte varandra. Marknaden har ingen egen logik i relation till staten. Tillväxt är inte något som bara kan ske på marknaden. Staten är minst lika betydelsefull som marknaden i detta avseende. Begreppet "marknad" kan antagligen bäst förstås som en term som beskriver en situation av interaktion mellan organisationer av olika slag.

Men människorna då, konsumenterna? Ja, de flesta konsumenter handlar inte som individer, utan som medlemmar av organisationer, ofta som familjemedlemmar. Det är från familjen konsumentens resurser och preferenser kommer, det är familjens behov som tillgodoses. När man är ute och handlar mat, köper man inte i första hand det man själv skulle vilja äta; man köper det som alla familjemedlemmar vill ha, inte sällan är det barnens smak som får avgöra. Och när man kommer hem kollar de andra i familjen vad man köpt och hur mycket det kostat osv. Så är det med en mycket stor del av konsumtion: bostäder, bilar, möbler, semesterresor, kläder. Det här med marknad har inte särskilt mycket med individuell frihet och självförverkligande att göra. Det som vi kallar marknad är till stor del interaktion mellan företag och familjer.

Civilt samhälle

Jag har försökt ta reda på vad det civila samhället skulle kunna vara. Det första man kan säga, och det som nog alla som skriver eller pratar om civilt samhälle är överens om är att det är något annat än staten. Civilt samhälle är i första hand negativt definierat som något som är skilt från staten, eller ibland också något som ses som en motsats till och ett värn mot staten (se Kean, 1988, Tester, 1992).

När det gäller förhållandet mellan marknaden eller ekonomin och det civila samhället är det lite mer oklart. För en del tidigare filosofer eller skribenter tycks även marknaden ha räknats in i det civila samhället. Men av vad jag har läst och bland nutida skribenter, t ex Alan Wolfe (1989), står tanken om det civila samhället tydligt för en tredje ståndpunkt, varken stat eller marknad. Det civila samhället formuleras som en möjlighet att skapa någonting som står fritt från såväl statens som marknadens despotism och rationalism. Ifall familjen ska räknas till det civila samhället är det däremot helt klart mycket skilda uppfattningar om. Även om det i den mer dagspolitiskt inriktade debatten verkar underförstått att familjen är en viktig del av det civila samhället.

Innehållsligt bygger tanken om det civila samhället på en föreställning om speciella kvaliteter i kontakter människor emellan, t ex reciprocitet och respekt. Reciprocitet förutsätter också att människor behandlas som likar, man ska bortse från maktskillnader mellan människor. Relationerna ska präglas av symmetri. Det ska vara fråga om en fri interaktion mellan fria individer. Men denna frihet och likhet ska också kunna omfatta främlingar. Det civila samhället ska fortfarande kunna vara heterogent. Men man ska inte vara tvingad att delta i det civila samhället och inte heller få betalt för deltagande. Det är en moralisk medvetenhet som ska få folk att lyda och respektera gemensamma beslut. Utifrån dessa föreställningar blir det ganska svårt att betrakta familjen som en del av det civila samhället. Och det tycks faktiskt som om de flesta som diskuterar det civila samhället i den samhällsvetenskapliga debatten idag också menar att det civila samhället varken är stat, marknad eller familj (se t ex Tester, 1992:8). Detta gäller dock inte Wolfe (1989).

Vad ska man göra i det civila samhället? Det har formulerats som ett alternativ till välfärdsstaten. En alternativ sfär för fördelning av resurser och inbördes hjälp. För Alan Wolfe (1989:172) är blodgivning ett bra exempel på vad man kan syssla med i det civila samhället. En annan möjlig sysselsättning är att ägna sig åt mer övergripande politiska och moralfilosofiska diskussioner. Men det får inte bli för politiskt, inte den här vanliga tråkiga partipolitiken. Det får inte heller vara genompolitiserat. Det kan skapa onaturliga motsättningar och hota reciprociteten i interaktionen.

Det civila samhället ska vara ”*self-organizing*” (Keane, 1988:28), men han menar att det inte får vara alltför hårt knutet till specifika institutionella arrangemang. Men vad skulle det då kunna vara? Vilka sådana interaktionsformer nämns i diskussionen? Ja, om man ser till vad som skrivits om civilt samhälle är det vissa interaktionsformer som återkommer. Det mest naturliga är antagligen olika typer av frivilligorganisationer (termen intresseorganisation passar inte riktigt, även om det ofta är det som det är frågan om), men t ex kyrkor (inte statskyrkan förstås), partier, fackföreningar, välgörenhetsorganisationer, t ex Röda korset. Ett av de allra tidigaste exemplen på frivilligorganisationer, frimurarna, är också ungefär samtida med diskussionen om *civil society* (se Jacob, 1991). I förlängningen av begreppet ”frivilligorganisationer” eller associationer finner man också rörelser eller nya sociala rörelser (*new social movements*) som särskilt typiska för det civila samhället. En ytterligare interaktionsform som nämns är nätverk.

Hur lever dessa interaktionsformer upp till de allmänna idéerna om kvaliteten i interaktionen i det civila samhället? Hur kan de hantera kollektiva resurser? Hur kan de få dem, och hur kan de distribuera dem? Hur är det med tillhörigheten, är de öppna för främlingar? Hur är det med reciprociteten och med demokratin, den öppna diskursen?

Inom parentes kan man säga att en del av idéerna om det civila samhället väldigt mycket liknar idéer om att skapa excellenta organisationer eller att skapa självstyrande företag. Att människors deltagande och engagemang ska åstadkommas genom en öppen diskussion och genom att alla behandlas lika, att engagemanget varken bygger på tvång eller enbart betalning. Man skulle alltså kunna undersöka förutsättningarna för det civila samhället inom företag, men det ska jag inte göra här.

Frivilligorganisationer bygger på frivilligt deltagande; om man inte är nöjd kan man lämna organisationen (vilket inte är lika lätt när det gäller medborgarskap). Frivilligorganisationer bygger också på demokratiska rättigheter; alla medlemmar har en röst. Så långt är allt bra.

Det finns alltså fog för att se frivilligorganisationer som typiska för det civila samhället. Men hur är det med tillgängligheten? Visserligen blir man sällan tvingad att bli medlem i en frivilligorganisation. Å andra sidan kan man inte själv bestämma om man verkligen vill bli medlem eller ej. Det är de som redan är medlemmar som bestämmer. Och de kan ofta ställa ganska stora krav på åsiktsgemenskap, beteende osv innan man blir accepterad som medlem. Och inte får man vara med i flera politiska partier samtidigt. Det finns kontroll i alla frivilliga organisationer, och den kan vara mycket hård ibland. Och man kan bli utesluten. Man ska väl inte kunna bli utesluten från det civila samhället? Det är inte heller säkert att den öppna diskussionen är så öppen i alla frivilligorganisationer. Och demokratin kan sättas ur spel, särskilt i kampsituationer när det krävs snab-

ba beslut (se Michels, 1962). Även om frivilligorganisationer i någon mening står i överensstämmelse med idéerna om det civila samhällets kvaliteter är de långt ifrån några garantier för dem.

Det är väl därför man hellre talar om rörelser, ännu hellre om nya rörelser. Rörelser ses som mer öppna, mer flexibla, också mer entusiasmerande. Och det kan de nog vara; under en tid. Men all erfarenhet, och all forskning, tyder, tyvärr kan man säga, på att denna öppenhet är kortvarig. När rörelser växer till sig och svåra beslut ska fattas tvingas de sluta leden och definiera vilka som är med och vilka som inte är med, annars blir de oerhört sårbara. Och kraven på åsiktsöverensstämmelse ökar. Likadant om de ska hantera kollektiva resurser. Skillnaden mellan rörelser och frivilligorganisationer är nog mest en fråga om tid; dvs en fråga om organisationens ålder (se t ex Olofsson, 1988, Weir, 1993). Och många av de allra nyaste rörelserna i världen idag, etniska eller religiösa, är verkligen inte särskilt öppna eller toleranta.

Nätverk då? Ja, i stor utsträckning kan man väl säga att nätverk bygger på någon form av reciprocitet. Det finns inte så mycket auktoritet inbyggd i nätverk, en viss jämlikhet råder. Men hur är det med tillgänglighet och tillhörighet? Hur blir man accepterad i ett nätverk? Mycket tyder på att nätverk är minst lika och oftast mer exklusiva än frivilligorganisationer. Ja, om man börjar tala om nätverk i form av släkterelationer är ju exklusiviteten väldigt stor. Kanske är det så att det civila samhället måste vara mycket exklusivt för att fungera. Men är det då verkligen ett civilt samhälle?

Det brukar sägas att nätverk är bra på information. Nätverk är på en gång både ett mål och en struktur. Nätverk är uppbyggda av personliga kontakter; det är för dessa kontakter som man vill vara med i ett nätverk. Och det är dessa kontakter som kan ge information. Men poängen med att få information genom nätverk är att man då får del av information som inte är tillgänglig för alla; information som skulle vara mindre intressant om den faktiskt vore tillgänglig för alla, t ex tips om lediga jobb eller om lämpliga investeringsobjekt. Och om det vore allmän information som man var intresserad av; varför skulle man då anknyta sig till ett nätverk?

När det gäller fördelning av andra kollektiva resurser, t ex ekonomiska resurser, är det mycket som talar för att nätverk har för svag auktoritet för att garantera tilldelning av resurser under någon längre tid, om de inte är oerhört exklusiva, som t ex släkter. Men det finns inget som tyder på att det skulle kunna gå att skapa några öppna nätverk som under någon längre tid kan garantera människor försörjning, pensioner eller omvårdnad.

Sammanfattande synpunkter

De tre begreppen "stat", "marknad" och "civilt samhälle" tycks inte vara några särskilt tydliga avgränsningar av olika sorters aktiviteter eller sfärer. Marknad som en sorts arena utesluter varken stat, familj eller stora företag. Om det är något som knappast finns på marknaden så är det fria individer. Vilken typ av aktiviteter som skulle kunna rymmas under beteckningen civilt samhälle är ganska oklart, och det kan inte vara särskilt mycket av vad människor sysslar med i vardagslag. (Man får inte ge blod mer än var tredje månad eller så.) Det allra mesta som människor gör i sitt dagliga liv är handlingar som är bestämda av deras olika organisatoriska tillhörighet och det är fråga om handlingar å dessa organisationers vägnar, med deras maktresurser, och det är handlingar som är kontrollerade av andra organisationsmedlemmar.

Om man ska tala om olika samhällssfärer måste det bli i form av olika typer av organisationer. Samhället förändras och återskapas just genom interaktionen mellan olika typer av organisationer: stater, företag, familjer och frivilligorganisationer. Sen finns det en liten del av mänskliga handlingar som sker utanför dessa tillhörigheter; ett samtal på krogen, eller när man hjälper en bilist att skjuta på bilen som inte startar. Är det det som är det civila samhället? Eller också kan man tolka tanken om det civila samhället som en typ av mänsklig interaktion som kan uppstå spontant i de mest skilda sammanhang; en typ av interaktion som inte går att planera eller förutsäga, men som också är sårbar och med nödvändighet tillfällig. Om man ser det civila samhället i första hand utifrån kvaliteten på interaktionen blir det också något som kan hända inom alla typer av organisationer, i familjer, i företag, i staten eller i frivilligorganisationer samtidigt som ingen typ av organisation kan garantera denna typ av interaktion bättre än någon annan.

REFERENSER

- Ahrne, Göran (1990) *Agency and Organization. Towards an Organizational Theory of Society*. London: Sage.
- Ahrne, Göran (1994) *Social Organizations. Interaction inside, outside and between organizations*. London: Sage.
- Jacob, Margaret (1991) *Living the Enlightenment. Freemasonry and Politics in Eighteenth-Century Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Keane, John (ed) (1988) *Civil Society and the State. New European Perspectives*. London: Verso.
- Meyer, John (1987) 'The world polity and the authority of the nation-state' i George M. Thomas, John W. Meyer, Francisco O. Ramirez and John Boli (eds) *Institutional Structure: Constituting State, Society and the Individual*. Newbury Park, CA: Sage.
- Michels, Robert (1962) *Political Parties*. New York: The Free Press.
- Olofsson, Gunnar (1988) 'After the working-class movement? An essay on what's "new" and what's "social" in the new social movements', *Acta Sociologica*, 31(1):15–34.
- Tester, Keith (1992) *Civil Society*. London: Routledge.

- Tilly, Charles (1990) *Coercion, Capital and European States AD 990–1990*. Cambridge, MA: Basil Blackwell.
- Weir, Lorna (1993) 'Limitations of new social movement analysis', *Studies in Political Economy*, 40, Spring 1993:73–102.
- White, Harrison (1981) 'Where do markets come from?', *American Journal of Sociology*, 87(3):517–47.
- Wolfe, Alan (1989) *Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation*. Berkely: University of California Press.

SUMMARY

Göran Ahrne

The Organization of Civil Society

The three societal spheres state, market and civil society are compared from an organizational perspective. A state is a certain kind of organization with compulsory affiliation. The state is an empirical category that is fairly easy to describe. A market is made up of the interaction of several organizations in exchange. Most actors on a market are people acting on behalf of organizations. Also states are present in markets buying arms for example, or as employers on the labour market. There are several kinds of organization mentioned in connection with civil society such as voluntary associations, social movements and networks. It is concluded that the organizations of civil society are not very persistent. Moreover the notion of civil society is not more incompatible with the state than with other organizational arrangements. As a conclusion it is argued that it is more relevant to understand social processes in terms of types of organization than in terms of states, markets and civil society.